'Situationskort' over Ringkøbing amts forgængere, Lundenæs og Bøvling amter 1764, med angivelse af byer, herregårde, kirker m.m. I NM. - *Lageplan von den Kreisen Lundenæs und Bøvling, den Vorgängern des Kreises Ringkøbing. Städte, Gutshöfe, Kirchen u.a.m. sind angegeben, 1764.*

TRÆK AF KIRKERNES EJENDOMS- OG FORVALTNINGSHISTORIE

MIDDELALDEREN. Ringkøbing amts område er i dag i gejstlig henseende delt imellem Ribe og Viborg stifter, således at et område svarende nogenlunde til de fem nordlige herreder hører under Viborg, resten under Ribe stift. Ordningen går imidlertid kun tilbage til reformer 1922 og 1972.[1] Indtil 1922 lå hele Vestjylland udelt under Ribebisperne, og således havde det været — i hvert fald siden kong Sven Estridsens reform af rigets stiftsinddeling 1060. Når der i det følgende tales om 'bispen', vil det således være *Ribebispen,* der menes.

Bisperne spillede fra første færd en forholdsvis beskeden rolle i grundlæggelsen og forvaltningen af områdets kirker.[2] 1000'ernes små trækirker, som de er konstateret under stenkirkerne i Vorgod og Trans, må hovedsagelig være bygget til at betjene grundlæggerne og deres husstande. Kirkerne har hørt til en større gård eller til et antal gårde, hvis besiddere har opfattet sig som kirkernes ejere med ret til at udse præst og forvalte kirkens bygning og indtægter. Andre beboere i området var henvist til at købe kirkelig betjening hos disse '*gårdkirkers*' ejere og præster i det omfang, der ikke i nærheden fandtes mere 'offentlige' kirker. Sådanne større kirker synes især at have været knyttet til kongelige og biskoppelige storgårde, men der findes kun vage og usikre antydninger af deres rolle i Vestjylland.[3] Som et vidnesbyrd har været anført de senere kendte *'herredskirker,* der skulle vise tilbage til en tid, da sognedannelsen endnu var i sin vorden, og sognet skulle have været udgjort af herredet.[4]

Tiendens indførelse i første del af 1100'erne indebar en skat, hvorved i princippet en tiendedel af alt dyrket og avlet skulle ydes til kirken. I Danmark deltes tienden i tre, således at den ene tredjedel tilfaldt præsten, den anden kirkens bygning (fabrica), mens den sidste del, bispens, ikke blev ydet som fuld tredjedel, men blot som en beskednere 'giaf' (gave).[5] Indførelsen af tienden betød en væsentlig forøgelse af det offentlige element i kirkernes betjening og forvaltning. Indkrævningen af tiende betød, at der blev fastlagt grænser mellem kirkernes betjeningsområder, som nu på en helt anden måde fik karakter af sogne. Præsterne fik større uafhængighed i forhold til kirkeejerne. Og ved byggearbejder gav ikke blot tienden, men også gaver og ydelser fra hele sognet et nyt og større ressourcegrundlag, der har været bestemmende for opførelsen af de *romanske stenkirker* i perioden 1150-1250.

Gennemgående må disse kirker være rejst i eksisterende sogne, og i byggeriet må etablerede kirkeejere igen have spillet en ledende rolle. Men en del stenkirker var givetvis nygrundlæggelser, der har været med til at udfylde nettet af eksisterende sognekirker og sikre alle områder en bekvem betjening. Som et eksempel kan nævnes Heldum kirke (Skodborg hrd.), hvis lille sogn i forbindelse med dens opførelse 1175-1200 synes udskilt af nabosognet Tørring. I dette tilfælde var kirkebyggeren en vis Halli Byunde, måske en storbonde, måske en kongelig lensmand, der også lagde jord til den nye kirke, dvs. til præstekaldet. Baggrunden for nygrundlæggelsen i Heldum ser således ud til at være en bygherres ønske om en eksklusiv betjening og status. I andre tilfælde skyldes sådanne nygrundlæggelser snarere en gruppe bønder eller beboerne i et større område, der har fundet deres kirkevej for lang og derfor er gået sammen om i fællesskab at anlægge en ny kirke.[6]

11-1200'ernes internationale kanoniske ret, som bisperne nu søgte at tillempe, tillod ikke kirkernes grundlæggere rollen som 'kirkeejere', men kun en såkaldt *patronatsret.* Den bestod hovedsagelig i retten til at præsentere en kandidat til præstekaldet for bispen, som derpå foretog den egentlige indsættelse. Kaldet skulle nu være et embede (beneficium), hvis indehaver, sognepræsten, rådede fuldt ud over sine indtægter (præstebordet eller mensa), og som først og fremmest skulle være knyttet til bispen.[7]

Når det gjaldt forvaltningen af kirkernes byggebehov, må grundlæggerne og deres slægter længe have beholdt en væsentlig indflydelse. Et sta-

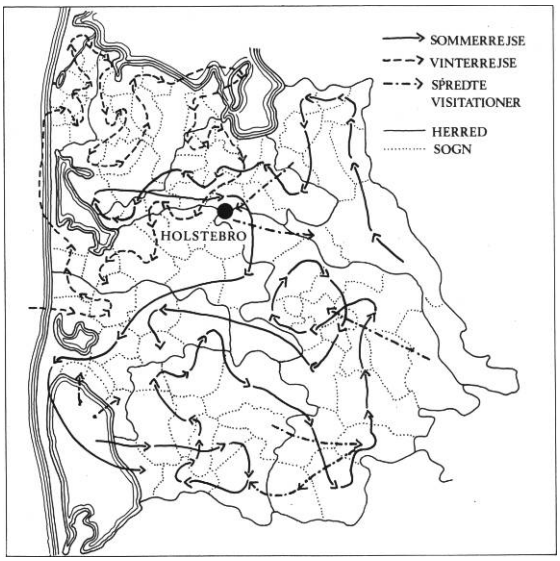

Fig. 1. Hardsysselprovstens visitationsrejser 1512. Efter Dahlerup 1960, omtegnet af MN 2000.- *Visitationsreisen des Hardsysselpropstes 1512.*

digt bredere engagement i sognenes byggeri og nyanskaffelser medførte imidlertid, at der efterhånden udvikledes en egentlig offentlig forvaltning af tiende og offergaver til fordel for bygningen. Midlerne indgik fra o. 1300 i en *selvstændig bygningsfond* eller *fabrica,* der forvaltedes af to *kirkeværger,* som var valgt af sognet og samtidig underlagt en højere gejstlig kontrol.[8]

Tilsynet med kirkeværgerne varetoges af *sysselprovster,* der var medlemmer af domkapitlet i Ribe (domkirkens organiserede præsteskab) og havde embedsområder i form af et syssel eller et antal herreder i stiftet. Af Ringkøbing amts kirker hørte Nørre Horne herreds til Vardesyssels provsti, der nævnes tidligst 1256. Alle øvrige lå under det meget store Hardsyssels provsti, der kendes så tidligt som o. 1171. En af provsterne, Esger, testamenterede 1287 embedet en gård i Holstebro, der siden blev et knudepunkt for provsternes årlige *visitatsrejser.* Ved disse besøg i kirkerne aflagde kirkeværgerne regnskab, kirken blev synet og nye mangler påpeget, ligesom der kunne vælges nye værger. For årene 1512-13 er bevaret et lille papirhefte, hvori provsten nøje har anført ikke blot sine antegnelser for hver enkelt kirke, men også datoerne for sine besøg, således at det er muligt at rekonstruere hans rejseruter (fig. 1).[9]

Den ældste samlede fortegnelse over Ribe stifts kirker er *kirkelisten* i håndskriftet *Ribe Oldemoder,* som bl.a. er interessant ved at kunne give det tidligste sammenhængende bud på *kirkernes indtægtsforhold.* Håndskriftet er en samling adkomstbreve og optegnelser vedrørende Ribe domkapitels gods og rettigheder. Det er anlagt 1291, men kirkelisten er senere, sandsynligvis fra midten af 1300'erne.[10] Listen består af en opregning af stiftets kirker, sysselprovsti for sysselprovsti, og inden for hvert af disse herredsvis. For hver kirke er anført et beløb i skilling sterling. Hvad dette beløb er, fremgår ikke af listen, men der er næppe tvivl om, at det har drejet sig om en afgift, der skulle erlægges i forbindelse med visitats. Der kan være tale om bispernes visitats, men snarere om sysselprovsternes (provstegæsteri), idet disse jo var medlemmer af domkapitlet, som ejede håndskriftet.[11]

Håndskriftet giver ingen antydning af afgifternes beregningsgrundlag, men formentlig er der ved afgiftsfastlæggelsen taget hensyn til kirkernes samlede indtægtsgrundlag, såvel tiender som jordbesiddelser og andre indtægter. Desværre er det umuligt at fastslå listens affattelsestidspunkt med større nøjagtighed, og det er derfor vanskeligt at bedømme, i hvor høj grad pesten 1350 ('den sorte død') og tidens almene landbrugskrise har indvirket på satserne. I betragtning af den træghed, der præger middelalderens afgiftssatser, tør man måske antage, at tallene afspejler tilstanden, før de fulde virkninger slog igennem.

Listen (fig. 2) kan dog kun gengive situationen i 1300'erne i grove træk, da den alene benytter sig af en skala mellem 1 og 10 sk. sterling. Rigest fremtræder Hind hrd. med en gennemsnitlig afgift af 5,1 sk., godt trukket op af kirker som He med 8 og Ringkøbing med 10 sk. Over gennemsnittet ligger endvidere Bølling, Ulfborg, Skodborg og Nr. Horne hrdr., mens de fattigste kirker ikke overraskende er at finde i indlandets hedeområder. Her ligger Ginding og Hammerum hrdr. nede på et gennemsnit af 3,6 og 4,0 sk.

En lignende jævnførelsesmulighed for kirkernes indtægtsforhold foreligger hen ved halvandet hundrede år senere i form af en ekstraskat eller *'landehjælp'* 1524-26.[12] Heller ikke her haves der

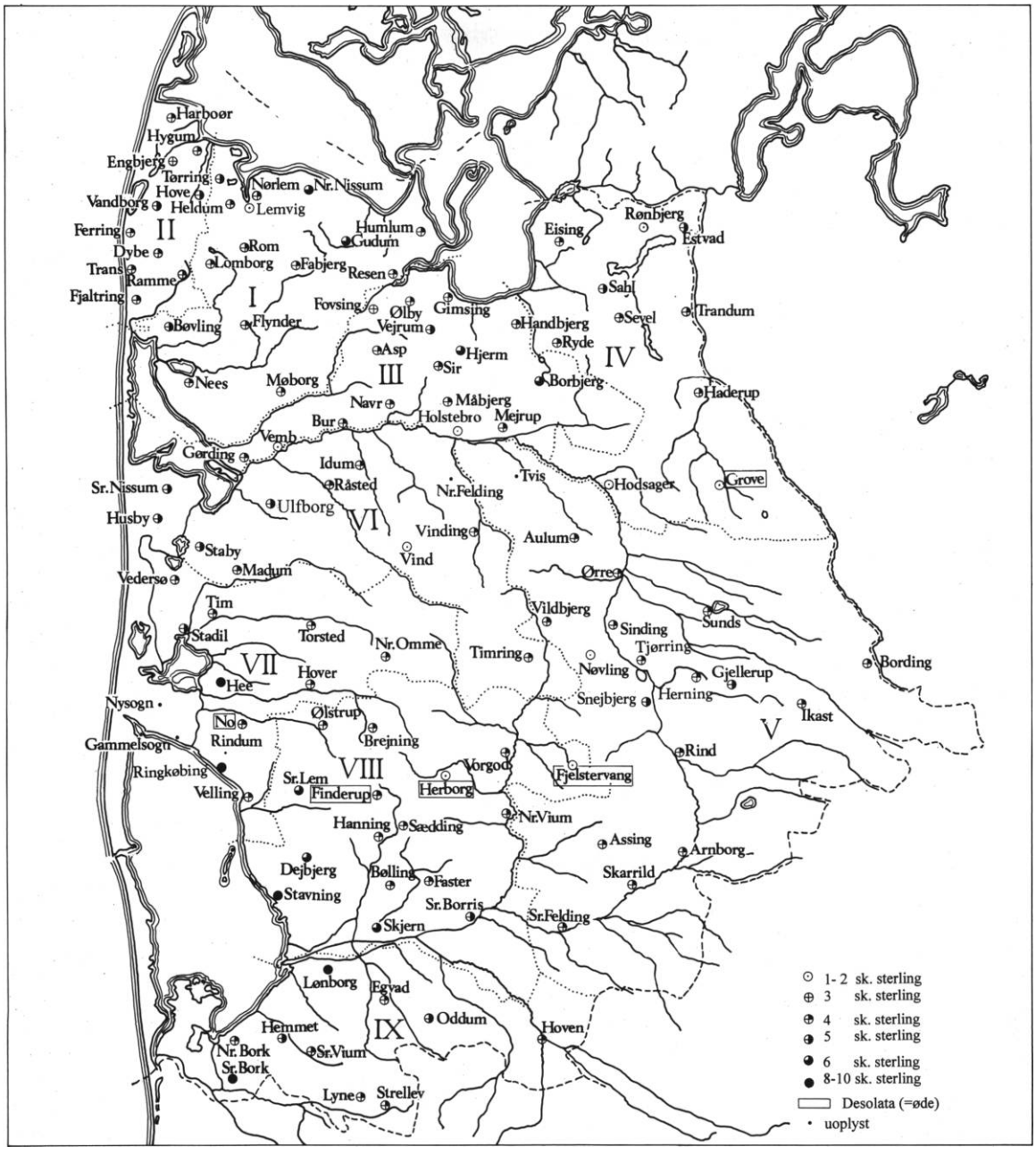

Fig. 2. Afgifterne i 'Ribe Oldemoders' kirkeliste fra o. 1350. Kort ved Sven Rask, tegnet af MN 1995. - *Abgaben in dem Verzeichnis 'Ribe Oldemoder', um 1350.*

nogen viden om grundlaget for takseringen af kirkerne, der falder mellem 2 og 30 mk. Jævnført med kirkelisten fra o. 1350 viser listen 1524-26 gennemgående de samme herreder og samme enkeltkirker som rige hhv. fattige, men med en større differentiering. I Skodborg hrd. træder således Bøvling og Nr. Nissum kirker frem med hver 30 mk., og i Ginding og Hammerum hrdr. topper Sahl, Ejsing, Gellerup, Snejbjerg og Aulum kirker, alle ligeledes med 30 mk.[13]

Sammenlignelig med landehjælpen er en *klokkeskat* 1528-29, der skulle skaffe Frederik I kobber til kanonstøbning. Indkrævningsreglerne var således, at kirker med kun én klokke kunne be-

holde den, kirker med to klokker skulle aflevere den største, kirker med tre klokker både den største og den mindste.[14] For Vestjyllands vedkommende savnes specifikationer for Bølling, Hjerm, Ginding og Hammerum hrdr., der lå under Lundenæs len, idet det herom kun vides, at der i alt blev afleveret 11 klokker med en gennemsnitsvægt af 284 kg. For de fem øvrige hrdr. er anført navnene på de kirker, der havde noget at afstå, med anførelse af den afleverede vægt, for Nørre Bork kirke således to klokker på hhv. 304 og 160 kg (med jernfang).[15]

En del af de fattigste kirker overlevede ikke følgerne af 1300'ernes pest og krise. I *Oldemoders* liste er fem sådanne *ødekirker* markeret ved tilskriften »desolata« (øde).[16] Det drejer sig om †kirker i Grove, Fjelstervang, Finderup, Herborg og No (jfr. fig. 2),[17] der da også mangler i landehjælpen 1524-26 med undtagelse af No, som først synes forsvundet efter 1537. Ved denne tid forsvandt også Trandum †kirke (Ginding hrd.), ligesom Vind kirke (Hammerum hrd.) skal have været øde en tid hen imod 1500. Den savnes således i visitationerne 1512-13, og når kirken derpå 1524-26 svarede 5 mk., skyldes det øjensynligt, at den netop var bragt på fode igen. En stedlig tradition beretter, at det var nabopræsten Ib Jensen i Vinding (1513-63), der i et syn havde fået tilskyndelse til at genrejse Vind kirke, en opgave, der skal være lykkedes o. 1520. Mens nogle kirker således forsvandt i senmiddelalderen, kom andre til, hovedsagelig *kapeller,* der savnede egentlige sognerettigheder. En enkelt nygrundlæggelse ses at have fået full ret som sognekirke, nemlig kirken på Venø, der tidligst optræder i visitationen 1512-13.[18]

Som nævnt blev grundlæggernes magt over de lokale kirker fra 11-1200'erne reduceret til en patronatsret. Mens der i andre dele af landet kan findes en del oplysninger om disse *patronatsrettigheder,* er det vestjyske materiale på dette punkt yderst sparsomt. Men det ligger fast, at bisperne, som i det øvrige land, med 1400'erne må have erhvervet sig patronatsretten til langt de fleste sognekirker, som derved fik status af 'frie kirker' i modsætning til et mindre antal 'patronatskirker'. De få middelalderlige oplysninger, der gælder andre patronatsrettigheder end bispernes, drejer sig næsten alene om andre gejstlige patroners. Højere gejstlige embeder og institutioner kunne ved erhvervelse af patronatsret til en kirke få mulighed for at udnytte dens præstebord (jfr. s. 14) ved en såkaldt *annektering* eller *inkorporation,* hvorved betjeningen kunne overlades til en lavt betalt vikarpræst.[19] Således erhvervede Mariager kloster i Århus stift 1406-07 den velhavende kirke i Staby gennem et mageskifte (bytte) med Ribebispen.[20]

Ofte kan inkorporationskirker kun identificeres ad indirekte vej, eksempelvis derved, at de efter reformationen manglede præstegård.[21] En anden identifikationsmulighed er, at inkorporerede kirker i en vis udstrækning kunne være fritaget for afgifter og derfor kan mangle i visitations- og skattelister. Når *Oldemoders* liste o. 1350 ikke anfører de to kirker på Holmsland, Gammel- og Nysogn (jfr. fig. 2), må det skyldes, at de var inkorporerede af sysselprovsten selv. Cistercienserklosteret i Tvis (Ulfborg hrd.) havde ved slutningen af middelalderen fire sognekirker inkorporeret, Tvis, Nørre Felding, Aulum og Mejrup. Øjensynligt var de to sidste almindeligt inkorporerede, mens de nærmest klosteret beliggende Tvis og Nr. Felding kirker var helt integreret i institutionen og alene underlagt abbeden; ej heller disse kirker optræder således i *Oldemoders* liste o. 1350. Tilsvarende havde det benediktinske nonnekloster i Stubber (Ginding hrd.) kirkerne i Sevel, Haderup og †Trandum, idet klostersognet Sevel øjensynligt også her havde en særlig nær tilknytning til institutionen. Endelig havde nonneklosteret i Gudum (Skodborg hrd.) af samme orden foruden klostersognets kirke, der tjente som både kloster- og sognekirke, også kirkerne i Fabjerg og Nørre Nissum.[22]

Her får vi for en gangs skyld fingerpeg om en ældre verdslig patronatsret. Nørre Nissum kirke havde Gudum kloster ganske vist fået 1439 af bispen. Men kongelige stadfæstelser 1466 og 1484 lader næppe tvivl om, at kongen var kirkens oprindelige patron — dette så meget mere, som Nissum 1231 var en vigtig kongsgård (se s. 637). Tilsvarende vides Lønborg kirke (Nørre Horne hrd.) indtil 1406-07 at have været kongelig, ligesom også dén lå ved en gammel kongsgård.[23]

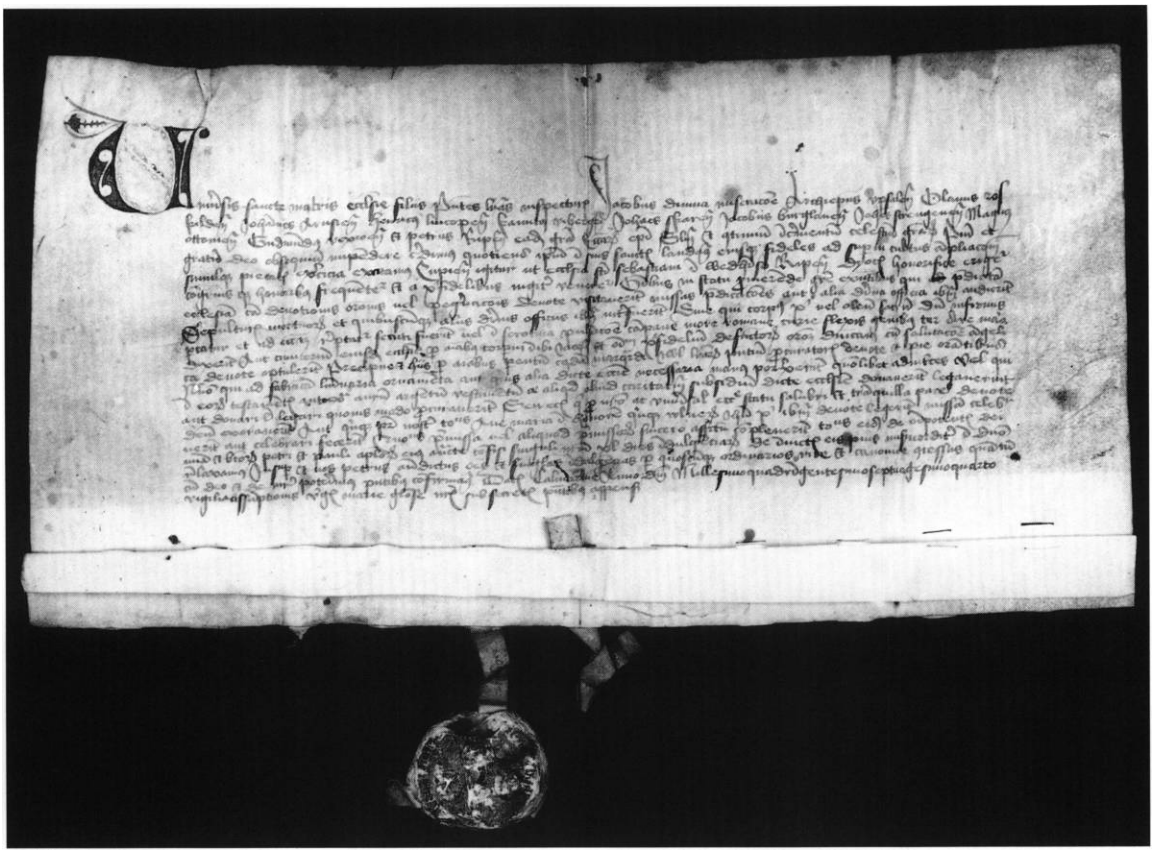

Fig. 3. Afladsbrev udstedt 1474 af en ærkebisp og 10 bisper til fordel for S. Sebastians kirke i Vedersø (Hind hrd.), for at den kunne 'blive hæderlig opbygget'. Afladen tilfaldt dem, der gav lys og prydelser til bygningsfonden, som i øvrigt rakte dem en hjælpende hånd, som i deres testamenter betænkte kirken med guld, sølv eller klæder, eller som tilskyndede andre til en sådan gavmildhed. Rigsarkivet fot. — *Ablaßbrief zugunsten derer, die die St. Sebastian-Kirche von Vedersø mit Kerzen, Zierden, Gold, Silber oder Kleidern bedachten, damit sie 'anständig erbaut werden könne', 1474.*

Dette antyder, hvordan kirkerne ved det øvrige vestjyske krongods kan have ligget under kongeligt patronat (jfr. også s. 701). Men nærmere viden savnes — ligeledes om kirkerne i forbindelse med andre storgårde og godser.[24] At gamle patronatsrettigheder faktisk blev hævdet eller søgtes hævdet, ses af forholdene i Ørre (Hammerum hrd.). Her stadfæstedes det 1547, at 'skønt Ørre kirke siges nu at stå på Ørregårds grund, skal den alligevel blive en fri kirke, og Ørregård skal ej have jus patonatus eller nogen rettighed til den'.[25]

REFORMATIONEN 1536 betød, at kongen overtog alle biskoppernes beføjelser og rettigheder, herunder bispetienden, der nu som *kongetiende* blev anvendt til aflønning af allehånde personer og institutioner. Endvidere fik kongen patronatsret til alle landets kirker, idet dog enkelte klostre — efter deres sekularisering — beholdt deres sognekirker. Kun for nogle få adelige[26] lykkedes det i 15-1600'erne at opnå patronatsretten til deres sognekirker, og disse adelspatronater omfattede normalt også *kaldsretten* (retten til at indsætte præster).

I det daglige arbejde med kirkernes vedligeholdelse betød reformationen ikke noget brud. Tienden udgjorde fortsat — sammen med indtægten af større eller mindre jordtilliggender — det økonomiske grundlag, og tilsynet varetoges fortsat af *sysselprovsterne.* I Ribe stift bestod domkapitlet til o. 1700, men sysselprovsterne udnævntes nu af kongen, og det gejstlige præg forsvandt. Em-

bederne benyttedes fortrinsvis til aflønning af kongelige embedsmænd, som ved tilsynet med kirkerne lod sig repræsentere ved fuldmægtige, såkaldte provstiskrivere.

Blandt *Varde syssels* provster (domdekanatet), der førte tilsyn med Nørre Horne herred,[27] var de mest fremtrædende i 1500'erne de kongelige historiografer, Hans Svanning og Anders Sørensen Vedel, der udviste en betydelig interesse for kirkernes protestantiske nyindretning.[28] I 1600'erne overgik værdigheden til medlemmer af den adelige slægt Krag til Bramminge, som var nært knyttet til det kongelige kancelli. Embedet ophævedes 1720, da kronen udkøbte baron Frederik Krag til Stensballegård af hans rettigheder til de kirker i syslet, som endnu ikke var solgt fra kronen. I Nørre Horne herred drejede det sig om kirkerne i Strellev, Nørre og Sønder Bork og Oddum.[29]

Hardsyssels provsti (domprovstiet), der omfattede størstedelen af det nuværende Ringkøbing amt, blev fra reformationstiden og frem til provstiets opløsning 1693 varetaget af følgende: Iver Kjeldsen Juel til Astrup, senere Stubbergård (1526-56),[30] Kaspar Mule (1556-81),[31] Anders Dresselberg til Vognserup (1581-1613),[32] Tyge Lange til Brejning og Kærgård (våben: tre roser) (1613-14) og Henrik Lange til Dejbjerglund og Oldager (våben: én rose) (1614-50).— 1650[33] blev provstiet overdraget til Sorø akademi, hvis hofmestre fungerede som provster, først Falk Gøye til Hvidkilde (1650-53) og herefter Jørgen Rosenkrantz til Kjeldgård (1653-69). Ved akademiets nedlæggelse overgik provstiet til magister, senere biskop i Ribe, Christen Lodberg, som beholdt embedet til sin død 1693. Herefter opløstes provstiet, hvis kirker da allerede for de flestes vedkommende var solgt til private (jfr. ndf.).[34]

Efter reformationen var provsterne normalt ikke bosiddende i Vestjylland, hvorfor den årlige visitation og regnskabsaflæggelse kun lejlighedsvis blev foretaget af dem selv. De betjente sig i stedet af beskikkede fuldmægtige, *provstiskrivere,* blandt hvilke vi finder både ridefogeder, stedlige rådmænd og borgmestre.[35]

Revisionerne foregik på grundlag af *regnskabsbøger*; der for Hardsyssels vedkommende er bevaret i enestående grad.[36] For størstedelen af syslets hen ved 100 sogne er bevaret kirkeregnskaber fra og med 1584, anlagt kort tid efter Anders Dresselbergs tiltrædelse. Bøgerne, der har været opbevaret i sysselprovstens embedsarkiv, er ens i udstyr og disposition. De er afskrifter, foretaget under selve revisionen af de lokale regnskaber ('registre, opskrifter'), som kirkeværgerne havde forfattet — ofte med præsten som den, der skrev regnskabet. Regnskabsbøgerne indledes med en opregning af kirkernes jordtilliggende ('kirkegårde' og mindre lodder) og af tiendens størrelse samt en fortegnelse over udestående fordringer, der i visse tilfælde rækker tilbage til 1520'erne.[37] Efter sysselprovstiets overgang til Sorø kloster og Jørgen Rosenkrantz' overtagelse af embedet fik kirkerne 1655 nye regnskabsbøger, hvoraf også et større antal er bevaret. Disse bøger indledes med en *instruks til kirkeværgerne,* som i store træk indskærpede bestemmelserne i recessen 1643. Værgerne måtte således ikke bekoste noget på kirken, før selve bygningen var repareret;[38] sognemændene skulle hente og bringe håndværkere og materialer mod en rimelig betaling, og de, der ønskede at blive begravet inde i kirken (adelige og formuende bønder), skulle betale en passende afgift, idet præsterne dog nød fri begravelse i kirken. — Regnskabsbøgerne indeholder lejlighedsvis også oplysninger om almene forhold, bl.a. om krig og besættelse, pest og kvægpest.

Ombudet som *kirkeværge* kunne i 15-1600'erne administreres ret forskelligt. Et eksempel herpå er de to nabosogne Tørring og Heldum (Skodborg hrd.).[39] I Tørring påtog bønderne sig normalt opgaven to ad gangen for en periode af 2-4 år, i Heldum blev værgerne rekrutteret blandt selvejerbønderne én ad gangen og for 10-15 år. - Kirkeværgerne er næppe blevet opfattet som provsternes modparter, snarere som deres lokale tillidsmænd, hvem de støttede imod alt for initiativrige sognemænd.[40] Men i vid udstrækning var det overladt værgerne i samråd med præsten og sognefolkene at bestemme over kirkens midler.[41]

Kirkernes indtægter i 15-1600'erne må i det store og hele betegnes som stabile, idet den væsentligste indtægtskilde som nævnt fortsat var korntienden. Denne blev i vid udstrækning for-

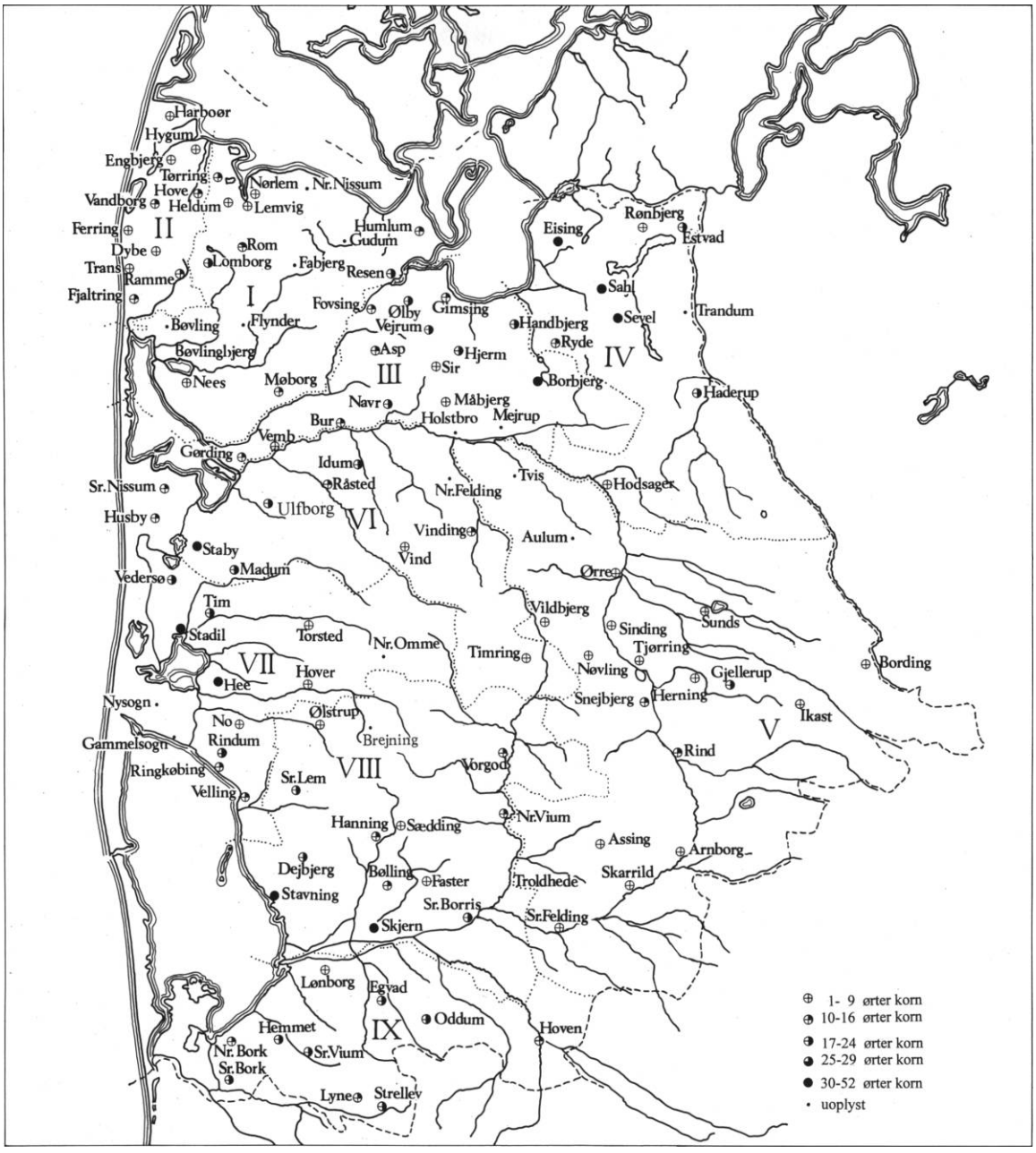

Fig. 4. Kongetienderne 1537. Kort ved Sven Rask, tegnet af MN 1995. - *Königszehnten 153* 7.

pagtet ud for en årrække ad gangen. Den, der havde tienden i forpagtning, tiendefæsteren, skulle hvert år udrede en afgift, målt i korn, mod at oppebære bøndernes ydelser, der varierede efter høstudbyttet. Adel, præster og bønder (én eller flere eller sognemændene i fællesskab) var rede til at betale kirken og sysselprovsten en særlig afgift, 'indfæste', for at få forpagtningen. I en række tilfælde opnåede værgerne den økonomiske fordel, som det kunne være at have kirkens tiende i fæste. I de tilfælde, hvor tienden var fæstet ud til den lokale herremand, var det ofte hans skrive- og regnskabskyndige ridefoged, der fungerede som værge.[42]

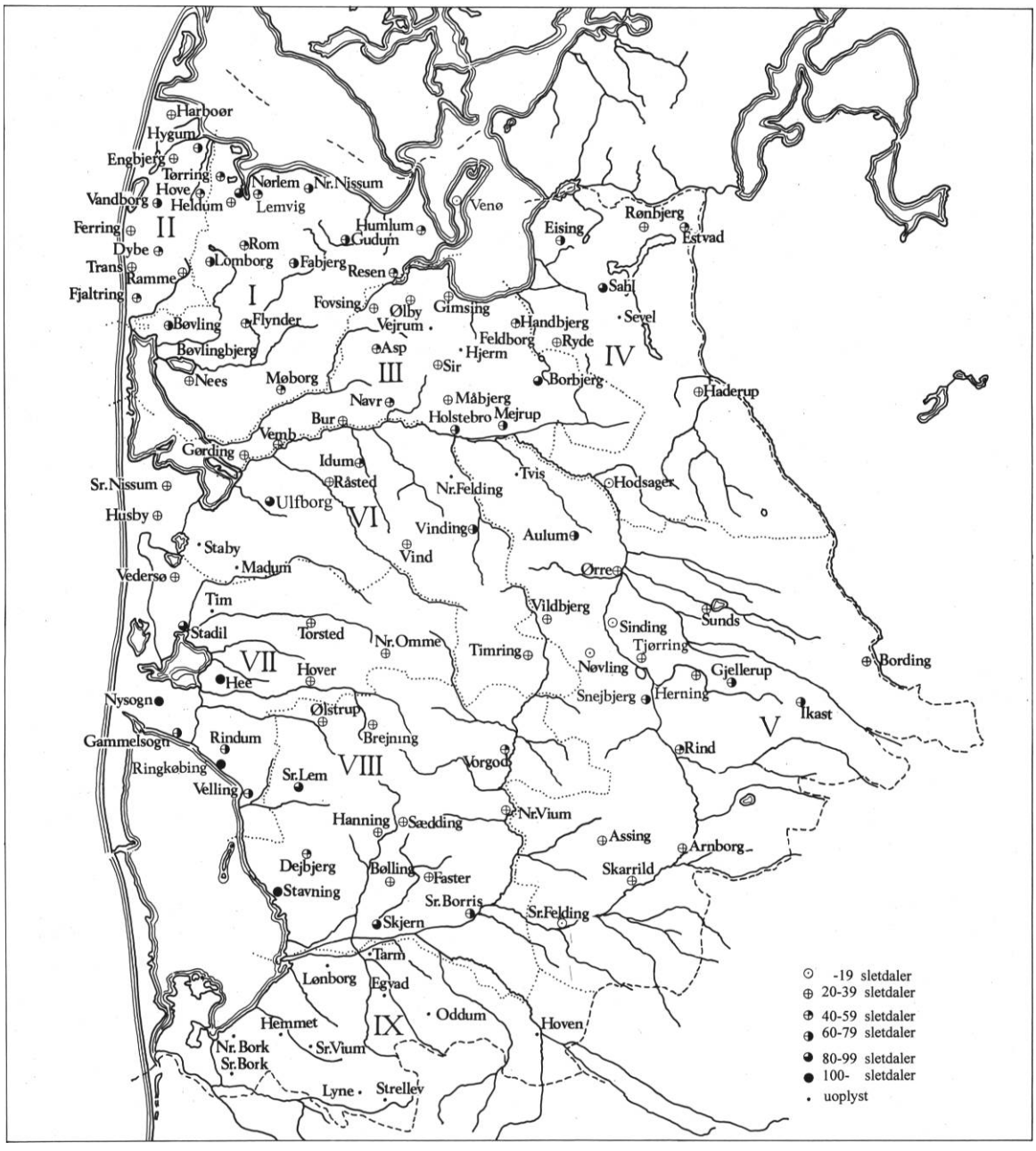

Fig. 5. Kirkernes samlede indtægter 1636. Kort ved Sven Rask, tegnet af MN 1995. - *Die Einnahmen der Kirchen 1636.*

Til belysning af *kirkernes indtægtsforhold* på reformationstiden foreligger et register over kongetienderne 1537 (fig. 4).[43] Den gennemsnitlige tiende for det enkelte sogn udgjorde da 15 ørter korn. Det er muligt, at kongens part af tienden i visse områder da stadig — ligesom det var tilfældet med den middelalderlige bispetiende - var mindre end kirketienderne. Navnlig er det bemærkelsesværdigt, at indtægterne i tre ud af de ni herreder (Skodborg, Vandfuld og Hammerum) er så forholdsvis lave.

Dette register kan jævnføres med en fortegnelse over bortforpagtede kirketiender 1572. Den gennemsnitlige tiende udgjorde da 17 ørter korn

— altså et pænt stykke over niveauet 1537. Selv om der for de enkelte kirker kan konstateres ret store forskelle, er det ikke muligt at påvise systematiske afvigelser mellem de to talsæt: Grundlaget for de faste indtægter forblev de samme.[43]

Sysselprovsten Henrik Lange indsendte 1636 en oversigt over kirkernes formuer til kancelliet i København, og ud fra denne er det muligt at belyse forholdet mellem tiendeindtægter og indtægter af jordskyld. De enkelte kirkers samlede indtægter (omregnet til sldl.) er vist på kortet fig. 5. Indtægterne svinger mellem 12 sldl. i Hodsager (Ginding hrd.) og 133 i Stavning (Bølling hrd.), og de ulige indtægter skyldes i høj grad forskellen på jordtilliggende. Af 96 kirker havde en fjerdedel jordskyldsindtægter på mindre end 1 sldl., mens 16 havde indtægter på 20 og derover. Kun Hygum kirke (Vandfuld hrd.) havde større indtægter af sit jordegods end af tienden.

De økonomiske tværsnit synes at bekræfte indtrykket af gode konjunkturer fra midten af 1500'erne og ind i 1600'erne, en periode der er præget af kirkernes inventarfornyelser. Grundlaget for de enkelte kirkers faste indtægter ændredes i hovedsagen ikke. Mønstret forblev uændret, og det er stort set de samme kirker, der er hhv. velhavende eller fattige, ligesom kirkerne i Hind hrd. generelt hørte til de rigeste og kirkerne i Hammerum hrd. til de fattigste.

Henrik Langes fortegnelse 1636[44] viser, at en del kirker (i Hardsyssel 21) endnu nød indtægten af såkaldte 'jernkøer' (og 'jernfår') eller, som de også kaldtes, 'udødelige køer' (vaccæ immortalis), dvs. dyr, der tilhørte kirken og var lejet ud til bønderne, som var forpligtet til at skaffe et nyt, når det gamle døde. Disse indtægter var — som mange af kirkernes små jordlodder — middelalderlige sjælegaver, der havde overlevet reformationen og efterhånden var afløst af pengeafgifter.[45]

DE PRIVATE KIRKEEJERE. Efter svenskekrigene så kronen sig nødsaget til at udlægge store mængder krongods til sine kreditorer. Efter en vis tilbageholdenhed med at inddrage kirkerne i disse udlæg skete der fra 1680'erne en løbende afhændelse af landets landsbykirker.[46] I Ringkøbing amt var det især kirkerne med stort jordtilliggende, der i begyndelsen var rift om, specielt langs Ringkøbing Fjord, hvor kirkerne i Skjern, Stavning og Lønborg snart blev solgt. Inden da, i 1671, fik generalløjtnant og fæstningsingeniør Henrik Ruse ved oprettelsen af baroniet Rysensten tildelt patronats- og kaldsretten til hele 17 kirker, nemlig samtlige kirker i Vandfuld hrd. og enkelte i Skodborg og Hind hrdr. Dette skete med baggrund i friherrernes privilegier, der gav de nye lensbaroner ret til kirkerne i de sogne, hvor godset omfattede mere end halvdelen af tiendeyderne, foruden det sogn, hvor hovedgården lå.[47]

Inden krigsudbruddet 1709 var to tredjedele af amtets kirker afhændet. Herefter gik man over til at bortauktionere de tilbageværende landsbykirker (i alt 34). Købelysten var dog ikke overvældende, og der måtte holdes i alt *fire auktioner* i Ribe fra 8. okt. 1710 til 5. okt. 1711.[48] Størst interesse var der for de kirker, der lå belejligt for de store købere.[49] De få resterende kirker sattes på auktion 1720 og 1722, og hermed var kronens beholdning af kirker i amtet reduceret til Timring og Nøvling, som først solgtes 1745. Det var især *kaldsretten,* der tiltrak køberne. Denne fulgte dog ikke altid med og kunne i øvrigt kun udøves, hvis kirkeejeren tilhørte de såkaldt 'privilegerede' klasser. Kronens tilbageholdenhed med at inkludere kaldsretten i salgene medvirkede til, at skøderne først blev udstedt mange år senere.[50]

Fig. 6 viser *kirkeejerne 1725* — dvs. kort tid efter de sidste auktioner. Foruden Rysenstens dominans bemærkes koncentrationen af 'store' kirkeejere (dvs. med tre eller flere kirker) i amtets nordlige del. De nye kirkeejere var almindeligvis lokale godsejere, som ønskede ejendomsretten til deres sognekirke. Ofte købtes tillige én eller flere af nabokirkerne, beliggende i gårdens godsområde. Kun enkelte godsejere var deciderede 'kirkesamlere', hvilket skyldtes de vestjyske godsers ret beskedne størrelse. En væsentlig grund til at erhverve en kirke var ejerens ønske om at markere sin sociale position, og ofte satte de nye ejere deres præg på kirkernes inventar og udsmykning.

Ejerskabsforholdene var ikke statiske; de privatejede kirker kunne handles fra én godsejer til

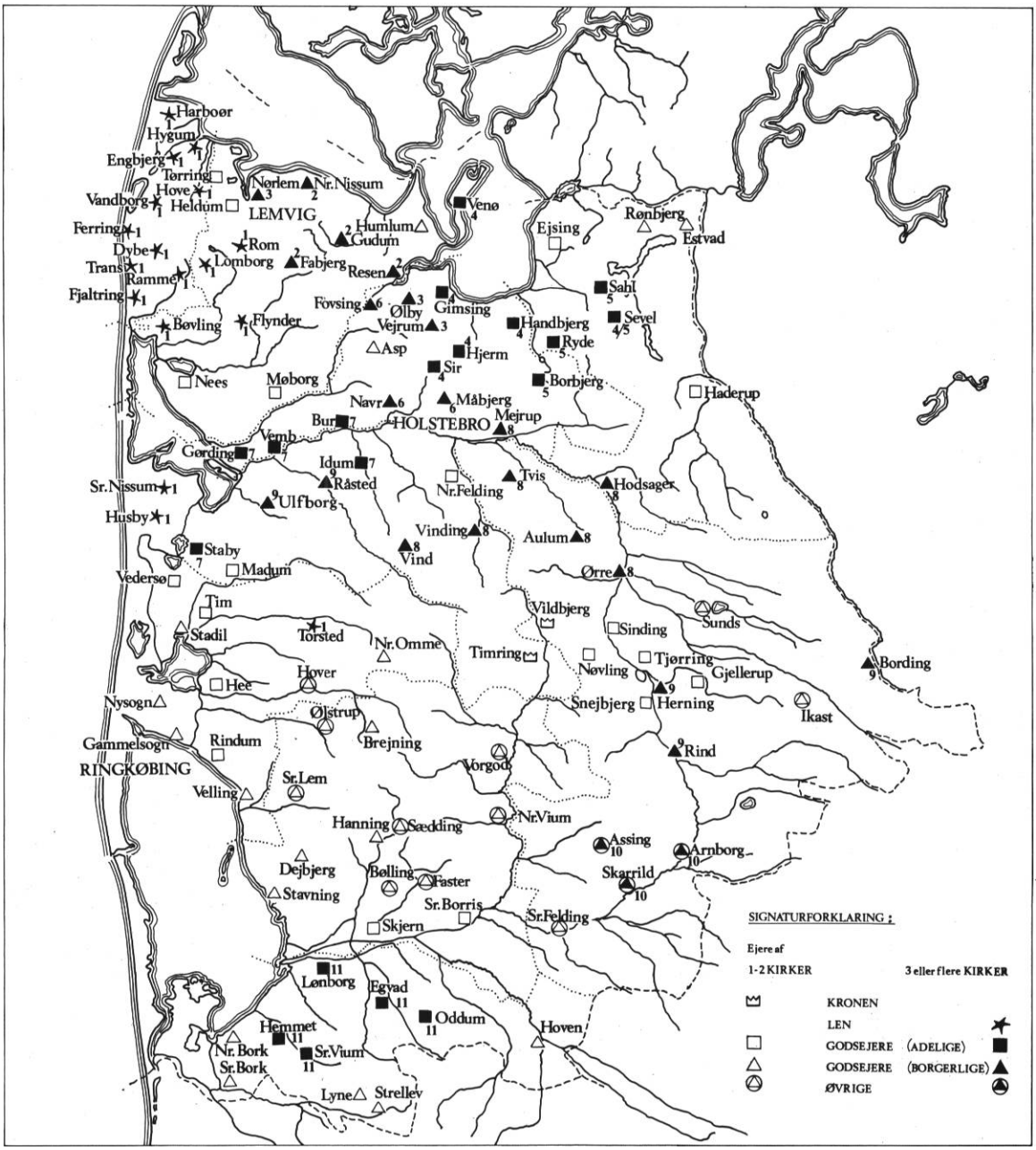

Fig. 6. Kirkeejere med tre eller flere kirker 1725.1. Ove Henrik lensbaron Juel-Rysensten. 2. Kammerråd Matthias Pedersen til Kongensgård. 3. Amtsforvalter Jens Voigt til Kvistrup. 4. Ellen von Obelitz tilVolstrup etc., enke efter Christen de Linde den yngre. 5. Major Frederik Sehested til Rydhave etc. 6. Sognepræst i Hjerm, provst Jens Henriksen Jermiin til Avsumgård. 7. Franz de Linde til Pallisbjerg etc. 8. Niels Ibsen til Tvis Kloster. 9. Kancelliassessor Peder Thøgersen Lassen til Herningsholm etc. 10. Sognepræst i Ølgod, provst Christen Thomasen Lund, tidligere i Skarrild. 11. Amtmand, justitsråd Selio Müller til Lønborggård etc. Kort ved Mogens Kragsig Jensen, tegnet af MN 2001. — *Kirchenpatrone mit drei oder mehreren Kirchen 1725.*

en anden, eller de kunne gøres til genstand for flere hurtige omsætninger, før de igen indgik i et roligt tilhørsforhold til en hovedgård. I tiden 1671-1809 markerede flere slægter sig som kirkeejere. Slægten Linde, der havde sin glansperiode i 1700'ernes begyndelse, ejede således for en kortere eller længere tid mere end en fjerdedel af kirkerne, koncentreret omkring slægtens godser og spredt over hele amtet med undtagelse af Vandfuld og Nr. Horne hrdr. Også slægterne Sehested, Jermiin og Müller hørte til storsamlerne, og i 1700'ernes sidste halvdel ejede slægten Friedenreich 13 kirker, der da for en stor dels vedkommende var overtaget fra Linde'rne.[51]

I de områder af amtet, der ikke var præget af større godser, åbnede der sig mulighed for *ikkeprivilegerede kirkeejere,* for hvem købet hovedsagelig var en pengeanbringelse i lighed med andre investeringer. Gruppen, der omfattede bondestandens øverste lag, 'de handlende bønder', samt præster, godsforvaltere og lokale embedsmænd, udgjorde i 1700'erne 10-20% af kirkeejerne med en stigende tendens hen imod århundredets slutning. Der synes at være tale om et særligt vestjysk træk med bl.a. adskillige præster som kirkeejere. Blandt storbønderne kan nævnes slægten Rahbek fra Ahlergård i Sdr. Borris sogn, hvis medlemmer foruden deres sognekirke efterhånden kom i besiddelse af kirkerne i Vorgod og Nr. Vium.[52] I amtets nordlige del var proprietærerne repræsenteret ved slægten Breinholt og de deri indgiftede slægter, som ejede flere kirker i Skodborg hrd.[53]

I 1700'ernes slutning opstod der kritik af kirkeejerskabet, specielt det forhold, at private udøvede kaldsretten. Allerede fra 1690 skulle privat udstedte kaldsbreve bekræftes af kongen, der nidkært kontrollerede, at kaldsretten ikke tilfaldt uberettigede. Kronen inddrog efterhånden kaldsretten til et større antal sogne,[54] og 1809 blev den private kaldsret indskrænket til en indstillingsret for privilegerede ejere[55] for at blive afskaffet endeligt ved grundlovens indførelse 1849.

Med landboreformerne i slutningen af 1700'erne begyndte en omfattende afhændelse af kirketienden til *sognemændene,*[56] Således blev bønderne i Stadil og Hee ejere af deres egne kirker ved udparcelleringen af hovedgårdene Søndervang og Voldbjerg i hhv. 1792 og 1793. I nogle tilfælde købte samtlige bønder tienden til deres respektive gårde, i andre tilfælde foregik overtagelsen gennem flere led af 'mellemhandlere', inden tienden blev endeligt overdraget til bønderne.[57] 1803 var 31% af amtets kirker overgået til sognemændene, mest markant i Ulfborg, Hammerum og Nr. Horne hrdr., hvor over halvdelen af kirkerne da tilhørte bønderne.[58] Udviklingen fortsatte, og o. 1809 var 44% af kirkerne i sognemændenes eje (jfr. fig. 7). I 1872 var andelen af kirketienden i sognemændenes eje steget til 60% af hartkornet, hvormed Ringkøbing var det amt, hvor processen var nået længst. Kun de tilbageværende godser beholdt deres kirker. Samtidig fortsattes bestræbelserne på at hævde kirkens rettigheder over for kirkeejeren, der fra og med kirkesynsloven af 1861 benævntes 'kirketiendeejer'. Med loven om *tiendeafløsning 1903* skulle tienderne være afløst senest 1918. Hermed var kirkernes overgang til *selveje* muliggjort, og i de følgende årtier overgik langt størstedelen af landets kirker til selveje. I 1950'erne var i Ringkøbing amt kun enkelte kirker endnu i privat eje.

Tekst ved Ebbe Nyborg (middelalderen), Niels Jørgen Poulsen (15-1600'erne) og Mogens Kragsig Jensen (17-1800'ernes kirkeejere). Afsnittet er bygget over Michael H. Geltings tilsvarende i *DK Ribe,* 1019-29 og hviler i væsentlig grad på Sven Rask, »Kirkerne i Hardsyssel 1000-1700«, i *UPS* nr. 3, 1995, 7-56, og samme, »Kirker og kapeller«, i *Mellem hav og hede. Landskab og bebyggelse i Ulfborg herred indtil 1700,* Aarhus 2000, 218-33.

NOTER

[1] De fem herreder, der 1922 er afgivet til Viborg stift er Skodborg, Vandfuld, Hjerm, Ginding og Hammerum. Reformen 1971 medførte, at Viborg stift ydermere fik sognene Idum, Råsted, Nr. Felding, Tvis, Vinding og Vind sogne samt Ørnhøj kirkedistrikt i Nr. Omme sogn, mens Ribe stift til gengæld indlemmede Gørding, Vemb og Bur. Jfr. (med kort) Johs. W. Jacobsen, »Sogne og stift«, *ViStÅrb* 1970, 43ff. og M. Øllgaard, »Træk af Viborg stifts historie 1965-85«, *ViStÅrb* 1985, 39ff.

[2] Grundlæggende er P. Severinsen, »Hardsyssels Kirker«, *HaArb* 1909,1-70, og samme, »Fra Nørre Horne Herreds Kirker...«, *HaÅrb* 1910, 229-235.

[3] *Severinsen* (note 2) og Ebbe Nyborg, »Kirke — sognedannelse — bebyggelse. Nogle overvejelser med ud-

gangspunkt i et bebyggelsesprojekt for Ribeområdet«, *hikuin* 12, 1986, 17-44, endvidere samme, »Kirke, sogn og bebyggelse«, *Marsk land og bebyggelse. Ribeegnen gennem 10.000 år,* red. Stig Jensen, Århus 1998, 191-210.

[4] Herredskirkebetegnelsen kendes ikke i den kirkelige lovgivning, men optræder tidligst i Erik Glippings forordning for Skåne, Sjælland og Jylland 1284. Her hedder det om skatten 'stud', at den skal erlægges på S. Andreas dag. Hvis ikke ombudsmanden (lensmanden) ville tage imod, skulle bonden byde sin stud ud tre gange på tinge og derefter med tre tingsmænd føre den til kongens gård, hvis den lå i herredet, eller til ombudsmandens gård. Lå disse gårde udenherreds, skulle bonden i stedet fare til herredskirken og indlægge sin stud der. Bonden var herefter sagesløs og kunne ikke straffes for at have tilbageholdt sin stud. Den lokale herredskirke, sommetider kaldet 'fjerdingskirke', synes at have været bestemt som den af herredets kirker, der lå nærmest tingstedet, og som derfor også fik andre opgaver i forhold til tinget — som opbevaringssted for herredets breve og mere generelt som offentligt deponeringssted. Konkrete omtaler af disse kirker er gennemgående så sene som 14-1600'erne. I Vestjylland nævnes Rom som herredskirke for Skodborg hrd., Sahl som 'fjerdingskirke' i Ginding hrd. og He som fjerdingskirke i Hind hrd., mens *Severinsen* (note 2) yderligere anfører/foreslår Vandborg kirke for Vandfuld hrd., Ulfborg kirke for Ulfborg hrd., Hjerm kirke for Hjerm hrd., Gjellerup kirke for Hammerum hrd. og Bølling kirke for Bølling hrd. Se *Den Danske Rigslovgivning indtil 1400,* udg. Erik Kroman, 1971,158, O. Nielsen, »Herredskirker i Danmark«, *KirkehistSaml* II, 3, 1864-66, 829-838 samt *Severinsen* 1909 (note 2) 4ff., og 1910, 229f.

[5] *KultHistLeks,* art. »Tiend«. Troels Dahlerup, »Om tienden«, *Fortid og Nutid* 1981-82, 3ff.

[6] *Nyborg* 1986 og 1998 (note 3).

[7] Se s. 11, *KultHistLeks,* art. »Patronatsrätt« og »Mensa« (Troels Dahlerup) samt *Dansk kulturhistorisk Opslagsværk,* Århus 1981, art. »Patronatsret« (Ebbe Nyborg og Sven Rask).

[8] *KultHistLeks* art. »Kirkeværger« (Troels Dahlerup). Troels Dahlerup »De danske kirkeværger i middelalderen«, *RStbog* 1992, 52ff. samt Ebbe Nyborg, »Enkeltmænd og fællesskaber i organiseringen af det romanske sognekirkebyggeri«, i *Strejflys over Danmarks Bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg,* 1979, 37-64.

[9] Troels Dahlerup, *Det danske sysselprovsti i middelalderen,* 1968, 85ff, 107ff. og samme, »Visitationen af Hardsyssels kirker 1512-13«, *HaÅrb* 1960, 79ff.

[10] *Oldemoder.* Niels Skyum Nielsen, »Haandskriftet 'Ribe Oldemoder'. En kritisk Studie«, *Scandia* XIX, 1948-49, 130. Listen er med sikkerhed yngre end 1321/23 (*Dahlerup* 1968 (note 9) 89-90), og skriften tyder på, at den er indført i manuskriptet ca. 1380/1410. Muligvis er listen ældre end stormfloden 1362 *(Oldemoder* VIII).

[11] *Dahlerup* 1968 (note 9) 85-135. Her lades spørgsmålet dog åbent, om kirkelistens tal betegner bispe- eller provstegæster i.

[12] *DaMag* IV,2, 1873, 44ff.

[13] Takseringen er angivet og sammenlignet med listen i *Ribe Oldermoder* af *Severinsen* 1909 (note 2) 23f.

[14] Poul Grinder-Hansen, »Klokker og kanoner«. *Skalk* 1, 1982, 21f.

[15] RA. *Reg. 108A, nr. 21. Rgsk. ældre end 1559.* Fortegnelse over indkrævede klokker.

[16] Tilskrifterne er senmiddelalderlige, antagelig før 1512, se *Dahlerup* 1960 (note 9) 93. I betegnelsen 'øde' ligger ikke nødvendigvis, at kirken var styrtet sammen og forladt, men eventuelt blot, at den var ude af stand til at betale.

[17] Af disse er de to første o. 1350 ansat til 2 sk., de øvrige til 4 sk.

[18] *Dahlerup* 1960 (note 9) 92-99.

[19] Jfr. s. 11. Se i øvrigt *Dahlerup* 1968 (note 9) 315ff. og Ebbe Nyborg, »Den tidlige sognekirke-inkorporation. Et studie i pave Innocens III.s lovgivning og dens anvendelse i 1200-tallets Danmark«. *Festskrift til Troels Dahlerup,* Århus 1985, 17ff.

[20] *Repert 2.* rk. 4869, stadfæstet 1459-60, jfr. *Dahlerup* 1960 (note 9) 97.

[21] Således havde præsten eller rettere vikaren ved Bøvling kirke (Skodborg hrd.) 1556 hverken præstegård eller præstetiende, men boede på den stedlige bispegård, utvivlsomt fordi kirken var inkorporeret i bispens bord. Bøvling kirke var altså nok biskoppelig, men på ingen måde 'fri', et forhold, der var almindeligt ved kirkerne under bispernes egne store gårde. *Severinsen* 1909 (note 2) 11. Jfr. om bispernes gårde Troels Dahlerup, »Nepotisme som administrativt system. Ribe stift i senmiddelalderen«, *Struktur og Funktion. Festskrift til Erling Ladevig Petersen,* Odense 1994, 61ff.

[22] *Dahlerup* 1960 (note 9) 93-99.

[23] *Repert 2.* rk. 4869.

[24] Et godt bud er vel Tvis klosters kirker i Tvis og Nr. Felding, der før klosterstiftelsen 1163 bør have tilhørt Hertug Buris og hans slægt. *Severinsen* 1909 (note 2) 12. Blandt mulighederne for at spore sådanne verdslige patronater må nævnes landehjælpen 1524-26, hvis lister kan overspringe inkorporations- og patronatskirker som fritaget for skat eller anføre dem særskilt først eller sidst under det respektive hrd. Sådanne mønstre synes dog ikke at tegne sig i det vestjyske materiale. Jfr. Troels Dahlerup, »Sogn og pastorat«, *Fra Viborg Amt* 1956, 8-9.

[25] *DaKancReg* 6. jan. 1547.

[26] I Ringkøbing amt fik følgende kirker adelige patroner: Tim og Madum (Peder Gyldenstierne 1585), Tjørring (Christian Thomesen Sehested 1642), Ryde (Niels Trolle 1643), Staby (samme 1650), Skjern (familien von Uffeln 1661) og Sevel (Stubbergård).

[27] Jfr. *Severinsen* 1910 (note 2) og H. K. Kristensen, »Nør-

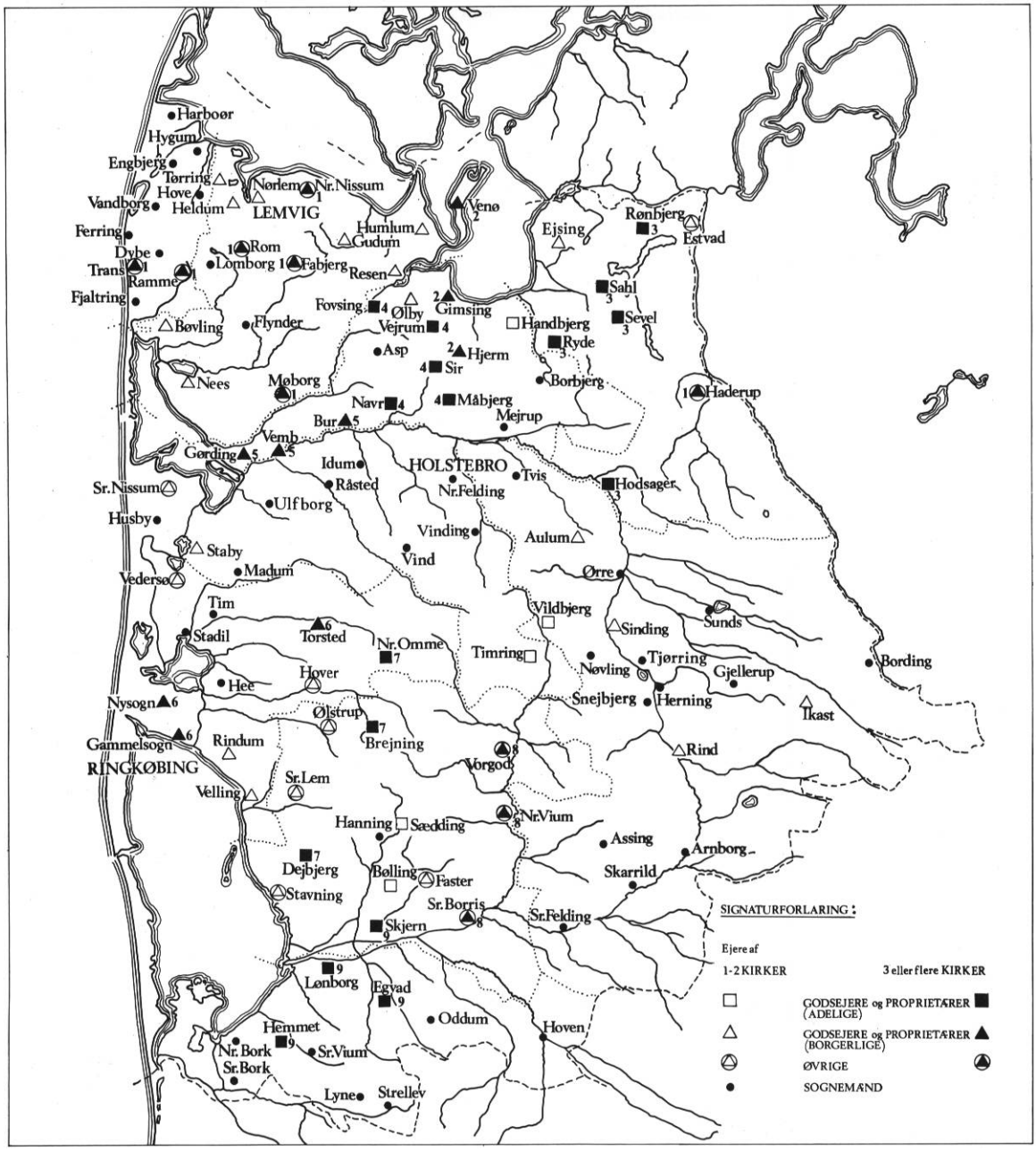

Fig. 7. Kirkeejere med tre eller flere kirker 1809. 1. By- og herredsfoged Frederik Schönau i Lemvig. 2. Etatsråd Mogens Christian Skow til Volstrup. 3. Stiftamtmand, kammerherre Niels Sehested til Rydhave etc. 4. Kammerjunker Jens Jermiin til stamhuset Avsumgård. 5. Købmand i Ringkøbing, Peder Tang til Timgård. 6. Kancellisekretær Hans Peter Ammitzbøll til Søgård. 7. Etatsrådinde Else Christine von Albertin (f. Folsach) til Brejninggård, enke efter amtmand Peter von Albertin. 8. Gårdejer Mads Rahbek i Ahlergård med brødrene Jens Rahbek i Dalagergård og Visti Rahbek i Skobæk (alle i Borris sogn), muligvis sammen med moderen, Maren Vitisdatter Rahbek. 9. Christance Jermiin (f. Hansen) til stamhuset Lønborggård, enke efter kaptajn Niels Jermiin. De kirker, der ikke er afmærket med egen signatur, var senest dette år afhændet til sognemændene. Kort ved Mogens Kragsig Jensen, tegnet af MN 2001. - *Kirchenpatrone mit drei oder mehreren Kirchen 1809.*

re Horne herreds kirker og deres gods«, *HaÅrb* 1954, 49-70.

[28] Sven Rask, »Om 8 altertavler og Anders Sørensen Vedel«, *RStbog* 1982.

[29] Kronens Skøder IV, 19.

[30] Iver Kjeldsen Juel (1494-1556) var født på Bøvling og fik en gejstlig uddannelse. Efter reformationen trådte han helt over i den verdslige stand og forlenedes 1537 med Lønborggård og 1538 med Stubber kloster, som han 1547 afkøbte kongen og omdannede til herregård. Jfr. *DaSaml.* I, 1865-66, 47-59.

[31] Kaspar Mule, af den adelige Odense-slægt, var tugtemester for Christian III's yngre sønner.

[32] 1582-90 landsdommer på Sjælland og herefter flere kongelige forleninger.

[33] Jfr. *KancBrevb* 13. dec. 1650.

[34] Jfr. *Severinsen* 1909 (note 2) 35-36 og Chresten Klit, »Kirkernes administration iVandfuld herred 1584-1653«, *HaÅrb* 26, 127-41, især 130.

35 provstiskrivernes navne opregnes i den udstrækning, de er kendt af *Klit* (note 34) 131.

[36] Regnskabsbøgerne opbevares i Landsarkivet for Nørrejylland (LAVib.) under registraturen *Landsbykirkernes regnskabsbøger* (C KRB).

[37] Jfr. *Klit* (note 34) 127ff.

[38] Jfr. forordningen i recessen 1643, 4. kap., afsnit 66 (V. A. Secher, *Forordninger, Recesser og andre kgl. Breve* V, 1903,206).

[39] Jfr. s. 669 og 702 med note 8.

[40] *Dahlerup* 1960 (note 9) 103f. og samme 1968, 323.

[41] *Klit* (note 34) 138.

[42] Om bortforpagtningen af kirkernes korntiender, se Niels Jørgen Poulsen, »Jyske kirker på Christian IV.s tid«, *NMArb.* 1980, 56-66.

[43] Jfr. Michael H. Gelting, »To profiler gennem Ribe stifts tiender i 1500-tallet«, *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark,* red. Sven E. Green-Pedersen m.fl.., Århus 1983, 233-54, og *Rask 1995* og *Rask* 2000.

[44] Jfr. *Rask 1995,* 44 med kort 5.

[45] Jfr. Bjarne Stoklund, »Sjælegave og offerdyr«, *Skalk* 1, 1963, 11-15.

[46] Kirkesalget var uønsket fra kronens side, og såvel Danske Lov (1683) som flere forordninger i det følgende århundrede præciserede, at de private kirkers vedligeholdelse og tilstand var af stor interesse for kronen.

[47] Friherrernes privilegier af 25. maj 1671, artikel IV. - Rysensten ejede desuden i en kort periode Møborg og Nees kirker som såkaldt 'allodialgods'.

[48] Først efter nedsættelsen af udbudsprisen fra 30 til 20 rdl. pr. td. htk. (kirketiende og jordtilliggende) fra og med 3. auktion i maj 1711 kom der skred i tingene.

[49] Niels Overgaard til Kvistrup og Niels Linde til Kærgårdsholm bød således Vejrum kirke op i 49 rdl. pr. td. htk., hvorefter førstnævnte fik hammerslaget. Og Frederik Sehested til Rydhave måtte på to auktioner lade sin fuldmægtig Villum Lange overbyde dels rektor Bie i Ribe, dels Anders Rosenkrantz til Landting, mden han blev ejer af Ryde kirke, der skulle blive slægtens hovedkirke. — Jfr. RA. *Rtk.* Kommissionsakter vedr. auktion over en del kongen beholdne kirker 1710-11 (A. a.VI.3 - C 186).

[50] Jfr. RA. *Rtk.* Dok. vedr. kongens 1710-11 bortsolgte kirker med tilliggender i Århus og Ribe stifter 1710-14, 1720-22 (2245.119).

[51] De Friedenreich'ske kirker udgjorde den vestligste del af familiens besiddelse, der var koncentreret omkring Palstrup i Viborg amt.

[52] Slægten Rahbek ejede - til tider fordelt på et skiftende antal parter — disse kirker til langt op i 1800'erne. På tilsvarende måde købte møller Christen Jensen i Nymølle og smed Jesper Hansen i Gammelmølle (Sdr. Lem sogn) 1763 Ølstrup kirke, som fordelt på mange parter tilhørte efterslægten til 1830'erne.

[53] Den tidligere kgl. hofbuntmager Rudolf Bolwein, der havde slået sig ned på Hanning Hedegård, erhvervede 1689 kirkerne i Dejbjerg, Hanning, Stavning og Velling, af hvilke enkelte forblev i hans efterslægt i et par generationer.

[54] I Ringkøbing amt 1781-1809 således for 36 sognes vedkommende.

[55] Disse kunne præsentere tre egnede kandidater for kongen.

[56] Bønderne i Nr. Bork overtog så tidligt som 1760 Hemmet kirke, som fulgte med ved købet af Grubbesholm gods, men kirken solgtes dog straks videre til ejeren af Lønborggård. I Sdr. Vium overtog bønderne i fællesskab deres kirke 1765.

[57] Som 'mellemhandlere' optrådte typisk lokale embedsmænd, f.eks. by- og herredsfoged Frederik Schønau i Lemvig og herredsfoged Caspar Møller på Højris i Ikast sogn.

[58] G. Begtrup, *Agerdyrkningens Tilstand i Danmark.* Nørrejylland III, 1812 (optrykt 1978), tabel 4.

SKODBORG HERRED o. 1800. Herredet talte (foruden købstaden Lemvig) dengang — som nu - 15 sognekirker: Nørlem, Nr. Nissum, Tørring, Heldum, Lomborg, Rom, Bøvling, Flynder, Møborg, Nees, Gudum, Fabjerg, Resen, Humlum og Venø. I Bøvlingbjerg (Bøvling sogn) opførtes 1875 en valgmenighedskirke, Mariekirken. Kortet viser herregårdene Kabbel (Nørlem sogn), Kongensgård (Nr. Nissum sogn), Vadskærgård (Tørring sogn), Rysensten (Bøvling sogn), Bækmark (Flynder sogn), Nørre Holmgård (Møborg sogn), Ulsund (Nees sogn), Gudumkloster (Gudum sogn) samt Strandbjerggård og Vejbjerggård (Humlum sogn). Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort over Skivehus, Bøvling og Lundenæs amter 1800. - *Die Harde von Skodborg um 1800. Die Hårde zählte damals - wie heute - 15 Pfarrkirchen. 1815* w*urde* in *Bøvlingbjerg (Gemeinde Bøvling) die einer freien Gemeinde zugehörige Marienkirche errichtet.*

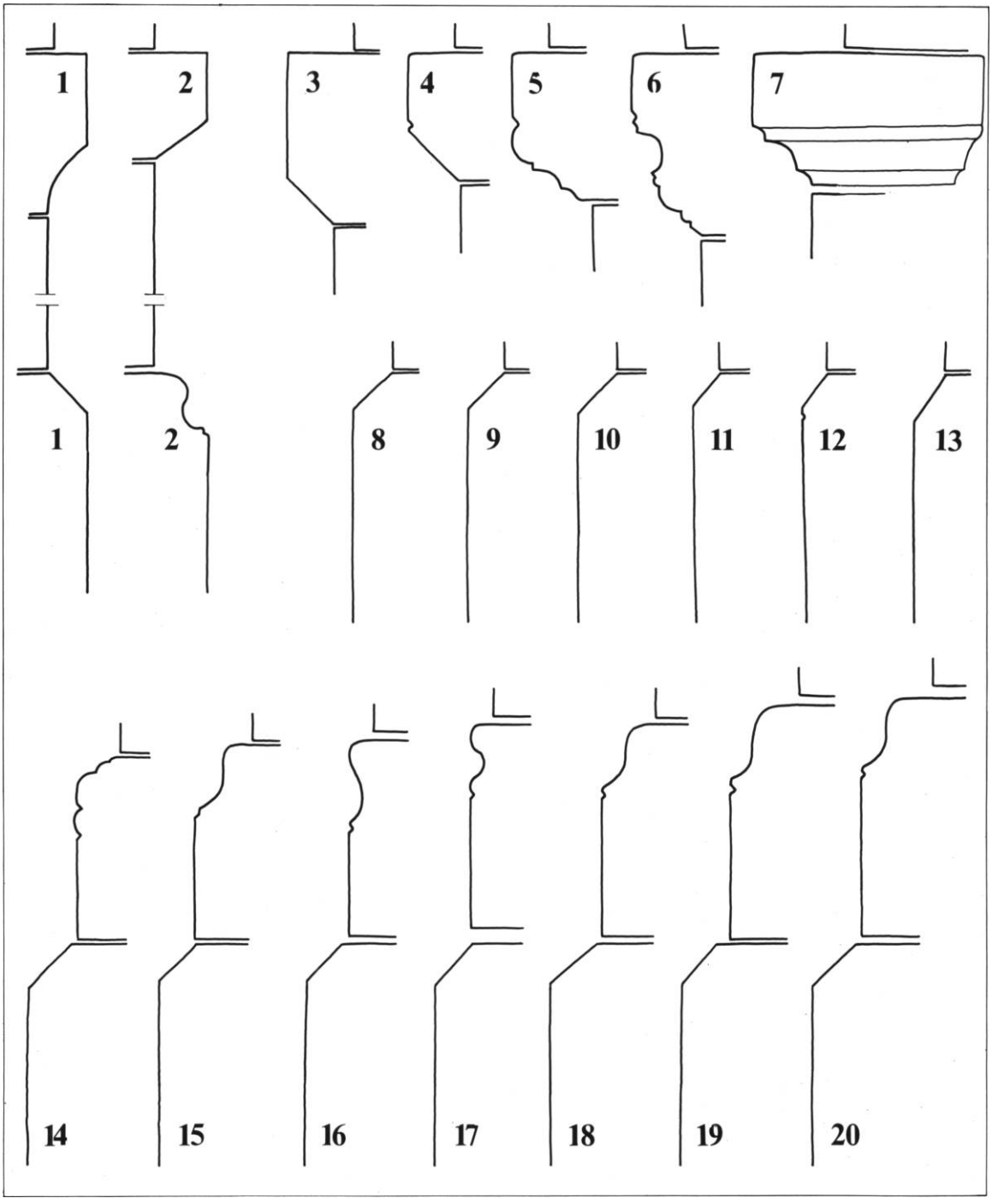

ROMANSKE BYGNINGSPROFILER i Skodborg herred, af granit, 1:10. Målt af Peter Duun Andersen 1999 og NJP 2000, tegnet af MN 2001. Fig. 1-2: Korbuekragbånd og -sokler. 3-7: Korbuekragbånd. 8-20: Bygningssokler. 1. Bøvling. 2. Heldum. 3. Nørlem. 4. Tørring. 5. Nørre Nissum. 6. Lomborg. 7. Resen. 8. Nørlem. 9. Heldum. 10. Bøvling. 11. Flynder, hovedtype. 12. Flynder, afvigende type i skibets sydside. 13. Møborg. 14. Rom. 15. Fabjerg. 16. Lomborg, afvigende type. 17. Lomborg, hovedtype. 18. Tørring, hovedtype. 19. Resen. 20. Nørre Nissum. - *Romanische Gebäudeprofile aus Granit in der Harde von Skodborg. Abb. 1-2: Kämpfer und Sockel des Triumphbogens. 3-7. Kämpfer des Triumphbogens. 8-20. Sockel.*